

Werken met behoud van uitkering

DR. W. VAN VOORDEN

Reguliere en niet-reguliere arbeid

De waardering voor het traditionele arbeidsbestel is hoog, wellicht hoger dan ooit. In onze maatschappij is arbeid in hoge mate waarde- en statusbepalend. Deze drang om in het arbeidsproces te worden ingeschakeld is door enkele ontwikkelingen vergroot. Ten eerste heeft werkgelegenheidsverlies in de jaren zeventig arbeidsplaatsen schaars gemaakt in verhouding tot het aanbod. Voorts moet de sociaal-culturele ontwikkeling worden genoemd die onder meer de wens bij vrouwen, met name gehuwde vrouwen, heeft geactiveerd om betaalde arbeid te verrichten. Deelneming aan het arbeidsproces en emancipatie zijn sterk met elkaar verbonden. Ten slotte wordt participatie in het arbeidsproces gestimuleerd door de opgetreden daling van arbeidsinkomens – en daarmee van bestedingsmogelijkheden – en de vergroting van de afstand tussen arbeids- en arbeidsvervangende inkomens.

De hoge waardering die arbeidsdeelneming geniet heeft in een ruime arbeidsmarkt twee effecten. In de eerste plaats treedt verschralling op van de aandacht voor de condities waaronder (reguliere) arbeid wordt verricht. In de beleidsaandacht en daarmee in belangrijke mate in onderzoek is de interesse verschoven van de kwaliteit naar de beschikbaarheid (kwantiteit) van arbeidsplaatsen. De verschralling blijkt uit minder aandacht voor de omstandigheden waaronder wordt gewerkt en uit de maatschappelijke acceptatie van bevroren of verlaagde beloningsniveaus. Zelfs de arbeidsinhoud – als voornaamste kwaliteitsbepalende dimensie – staat minder in de belangstelling. Alleen in samenhang met de effecten van technologische vernieuwing is het nog aan de orde, maar – zie ik het goed – dan ebt ook dit debat weg tegen de achtergrond van de betekenis van technologische innovaties uit een oogpunt van produkt- en produktieprocesvernieuwing en uit concurrentieoverwegingen. De invloed op de kwaliteit van de arbeid is daarbij een steeds minder zware overweging. De aandacht voor de kwantiteit heeft de meer fijnmazige aandacht voor de kwaliteit verdrongen.

In de tweede plaats heeft de hoge maatschappelijke waardering voor arbeid haar weg gezocht in „surrogaat“-oplossingen

die op betaalde arbeid lijken. Buiten het institutionele arbeidsbestel heeft zich een „beleidsgeïnduceerde“ (of geregleerde) en een „spontane“ richting ontwikkeld. In spontane zin heeft zich het z.g. informele circuit 1) – de schaduwarbeidsmarkt – ontplooid, waar arbeid wordt verricht in meer of mindere mate buiten de regels van arbeidswetgeving, collectieve arbeidsovereenkomst, minimumloon, sociale zekerheid of belasting om. In beleidsgeïnduceerde (of geregleerde) richting is een scala van creatieve werkvormen gegroeid waarvan werken met behoud van uitkering de meest in het oog springende is, maar waartoe ook dienen te worden gerekend werken met behulp van uitkering (het zogenoemde terugploegen van uitkeringen), werken met loonkostensubsidie (met name toepassing van de werkgelegenheidsverruimende maatregel in de non-profit- en in de marktsector) en de arbeidspools waar dienstverbanden met behulp van een uitkering worden gehandhaafd.

Opvallend is dat de (wegebende) aandacht voor de kwaliteit van de arbeid in het traditionele arbeidsbestel überhaupt geen punt van aandacht vormt bij niet-reguliere arbeid; nog sterker dan in het reguliere circuit overheerst hier de aantalsbenadering. In de niet-reguliere vormen van arbeid wordt eigenlijk geen aandacht geschonken aan de omstandigheden waaronder wordt gewerkt en is de aansluiting tussen arbeidsgeschiedenis en opleiding enerzijds en de arbeidsplaats anderzijds veel losser; een aansluiting bovendien die ook niet nadrukkelijk wordt nagestreefd.

In het volgende betoog zal ik mij voornamelijk richten op werken met behoud van een uitkering als vorm van niet-reguliere arbeid. Hoewel ook hier de aandacht voor de kwaliteitsdimensie ondermaats is, staat het toch in het centrum van de aandacht. Het gaat hier langzamerhand om een kwantitatief niet te verwaarlozen „werkgelegenheidssector“ van – naar schatting – minstens 80.000 arbeidsplaatsen met een wettelijk kader in statu nascendi – de Wet onbeloonde arbeid uitkeringsgerechtigden – dat nogal wat stof doet opwaaien. Na een ideaaltypische vergelijking van beleidsgeïnduceerde (geregleerde) en van spontane vormen van niet-reguliere arbeid, werk ik werken met behoud van uitkering nader uit naar functies en kenmer-

ken. Het betoog mondt uit in een standpuntbepaling over de betekenis van het verschijnsel naar drie dimensies.

Enige ideaaltypische verschillen

Stelt men de informele arbeidsmarkt en werken met behoud van uitkering tegenover elkaar dan zijn enige ideaaltypische verschillen aan te wijzen. Ten eerste heeft het informele circuit zich ontwikkeld als het souterrain van reguliere arbeid in de marktsector, terwijl de beleidsgeïnduceerde (geregleerde) vormen vooral in de kwartaire sector zijn geconcentreerd. Ten tweede lijkt werken in het informele circuit primair te worden nagestreefd vanwege de ermee verbonden inkomensverwerving; de arbeidsextrinsieke motivatie overheerst. Daarentegen wordt vooral met behoud van uitkering gewerkt om op de één of andere wijze in het arbeidsproces ingeschakeld te zijn. De arbeidsintrinsieke motivatie overheerst, maar vooral in de betekenis dat de sociale context van de arbeidssituatie wordt gewenst en minder wordt gelet op de arbeidsinhoud.

In meer abstracte zin – en dit is een derde verschil – vormen het informele circuit en werken met behoud van uitkering uitstulpingen aan weerszijden van de institutionele arbeidsmarkt in een gemengde economische orde. Het informele circuit is eigenlijk een uitstulping naar de markt van volledig vrije mededinging, terwijl werken met behoud van uitkering eigenlijk een uitloper is in de richting van een geleide economische orde. Zo gezien zijn beide vormen van niet-reguliere arbeid elkaars tegenpolen met verschillende ideologische wortels; beide zijn overigens een correctie op het onvermogen van de institutionele markt om in de huidige vraag-aanbodverhoudingen volledige werkgelegenheid te scheppen. Voorts bestaat werken met behoud van uitkering bij de gratie van regelgeving en is daarmee, in beginsel, veel beter beheersbaar dan het informele circuit. Mits goed geregleerd is werken met behoud van uitkering minder bedreigend voor het reguliere arbeidsbestel dan de sluipende woekering van een informele arbeidsmarkt. De overeenkomsten tussen beide vormen van niet-reguliere arbeid kunnen als functies ten opzichte van reguliere arbeid worden aangeduid.

Functies van niet-reguliere arbeid

De samenhang tussen reguliere arbeid en niet-reguliere arbeidsvormen kan op drie wijzen gestalte krijgen. Naar functies onderscheiden kunnen worden genoemd, de veiligheidsklepfunctie, de reservaatfunctie en de uithollingsfunctie. In de veiligheidsklepfunctie hebben de uitstulpingen van de institutionele arbeidsmarkt de (latente) functie deze markt zo goed mogelijk intact te laten. Zo kan men zich afvragen of de geleidelijke ontwikkeling van arbeidsduur-

1) Zie voor een heldere inventarisatie: P.H. Reenooy, *De schemerzone, „werkplaats“ tussen vrije tijd en arbeid*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, september 1984.

verkorting, loonaanpassing en deeltijdarbeid op de reguliere markt niet mogelijk wordt gemaakt door de deelname aan niet-reguliere arbeid. Van de reser vaatfunctie is sprake als de niet-reguliere vormen van arbeid sterk zijn geïsoleerd van het reguliere arbeidsbestel. De reser vaatfunctie lijkt vooral aanwezig in de alternatieve werkvormen waar de kapitalistische produktiewijze (energieverslindend, milieuvervuilend), produkten (bespoten, luxueus) en produktieverhoudingen (grote gezags- en inkomensverschillen) worden afgewezen. De uithollingsfunctie treedt op indien door niet-reguliere vormen het reguliere bestel wordt aangetast. Concurrentievervalsing, budgetvertekening en verdringing zijn de indicatoren voor deze functie.

Interessant is nu dat deze functies de verschillende aspecten van de arbeidsmarkt verschillend raken. Zo kan de veiligheidsklepfunctie vooral gelden voor de arbeidsvoorwaarden, waardoor de niet-reguliere arbeidsvormen voorkomen dat een snelle verslechtering van de arbeidsvoorwaarden op de reguliere arbeidsmarkt optreedt. Voor sommige groepen deelnemers lijkt er vooral sprake te zijn van een reser vaatfunctie vanwege de (door de ene uitkeringsgerechtigde meer dan door de andere) van de reguliere arbeidsmarkt afwijkende preferenties, die in niet-reguliere vormen tot gelding worden gebracht. De reser vaatfunctie treedt ook op als blijkt dat werkloze arbeidskrachten met „reguliere” preferenties (traditioneel arbeidsethos) niet staan te trappelen om deel te nemen aan bijvoorbeeld werken met behoud van uitkering. De uithollingsfunctie van niet-reguliere arbeid heeft vooral betrekking op de werkgelegenheid omdat door directe of indirecte verdringing werkgelegenheid uit de reguliere arbeidsmarkt weglekt. In de maatschappelijke discussie over werken met behoud van uitkering gaat het vooral om de mate waarin sprake is van de uithollingsfunctie. Het reser vaatkarakter komt doorgaans bij de zogenoemde Memo-bedrijven (mens- en milieuvriendelijk ondernemen) naar voren. De veiligheidsklepfunctie lijkt – vooralsnog – niet in werking. De institutionele regels in het reguliere arbeidsbestel bieden voldoende weerstand tegen forse neerwaartse druk op de geldende arbeidsvoorwaarden door een omvangrijk aanbod. Werken met behoud van uitkering werkt daarvoor niet als uitlaatklep.

Kenmerken van werken met behoud van uitkering

Werken met behoud van uitkering kan worden omschreven als het verrichten van onbetaalde werkzaamheden door werklozen in georganiseerd verband zonder dat zij het recht op uitkering verliezen²⁾. Zoekend naar een maatschappelijke typering van het verschijnsel, kunnen de volgende trekken worden genoemd.

Ten eerste gaat er onder werken met behoud van uitkering een enorme verscheidenheid schuil. Zo is er te onderscheiden naar de bron van initiatief (particulier of lokale/provinciale overheden), naar de betekenis van de activiteiten (opvangprojecten zoals b.v. bloemschikken, vrijwilligersprojecten ten behoeve van niet-

commerciële organisaties of mensen die de kosten van betaalde krachten niet kunnen opbrengen en bedrijfsmatig gerichte projecten, produktgericht en, al of niet, kostendekkend), naar de status van deelnemers (startende ondernemer, of tijdelijk ingeschakelde uitkeringsgerechtigde) en naar het terrein van activiteit (van monumentenzorg tot experimentele woonbotenbouw, van kinderopvang tot kaarsen- en fietsenmakerijen en van tweedehandskledingzaken tot onderwijs en welzijnswerk). Zowel naar bereik als naar omvang (80.000 à 100.000 arbeidsplaatsen) is werken met behoud van uitkering diep in onze maatschappij doorgedrongen.

Ten tweede wordt werken met behoud van uitkering gekenmerkt door een vermenging van het arbeidssysteem en het sociale-zekerheidssysteem. Dit geldt overigens ook voor de aanverwante vormen als werken met behulp van uitkering waarin uitkeringsgelden worden benut voor werkgelegenheidsprojecten waarin in meerderheid werklozen arbeid verrichten in een normaal dienstverband en tegen een normale beloning. Het verrichten van produktieve arbeid door het aanwenden van uitkeringsgelden is een streng maatschappelijk taboe. Het gehele maatschappelijke systeem gaat uit van een scheiding tussen de markteconomie en een sociaal vangnet. Sociale uitkeringen ondersteunen (vervolmaken!) de markteconomie doch zijn nimmer bedoeld noch opgezet ter vervanging daarvan. De (pogingen tot) strakke reglementering en de hevige emoties rond werken met behoud van uitkering duiden op het feit dat niet-reguliere arbeid zich slechts mag afspelen op een klein speelveld. Wordt werken met behoud van uitkering gerealiseerd zonder effect op de reguliere arbeidsmarkt dan verwordt het tot werkverschaffing, opvangproject zonder maatschappelijke betekenis of vrijwilligersproject waarvoor geënitgebreide wettelijke encadrering noodzakelijk is. Wordt evenwel produktieve arbeid verricht dan vreet het snel via budgetvertekening en concurrentievervalsing de reguliere arbeidsmarkt aan en zet daarmee een zich zelf versterkend proces van sociale-zekerheidsprijzen voor arbeidsprestaties in werking. Werken met behoud van uitkering zit daarmee tussen het Scylla van maatschappelijk zinloze activiteiten en het Charibdis van verdrongen reguliere arbeid in.

Voorts wordt werken met behoud van uitkering gekenmerkt door een groeiende discrepantie tussen de centrale overheid en de lokale/provinciale overheden. De centrale overheid voert een regulerend en inperkend beleid met betrekking tot werken met behoud van uitkering, terwijl gemeentelijke en provinciale autoriteiten een „permissive”, verruimend beleid ontplooiën. Het is vooral de weerstand op lokaal niveau geweest tegen de circulaire van staatssecretaris De Graaf van 22 juli 1983, die begrenzingen stelde aan werken met behoud van uitkering, die centraal heeft genoemd tot het wetsontwerp onbeloonde arbeid uitkeringsgerechtigden. Het is duidelijk dat de beoordelingscriteria verschillend liggen: gemeentelijke autoriteiten worden direct in hun regio geconfronteerd met de paradox van werkloosheid en onvervulde maatschappelijke behoeften, ter-

wijl de rijksoverheid zorg heeft voor uitholling en verloedering van de arbeidsmarkt. Toch kan ik mij los van deze gerechtvaardigde motieven niet aan de indruk onttrekken dat het vraagstuk van werken met behoud van uitkering onderdeel is geworden van de strijd om bevoegdheid in het arbeidsvoorzieningsbeleid tussen de centrale overheid die opteert voor functionele decentralisatie met een grote inbreng van de sociale partners en de lagere overheden die een voorkeur hebben voor territoriale decentralisatie.

Ten slotte is typerend voor het scheppen van mogelijkheden om met behoud van uitkering te werken binnen bestaande bedrijven of instellingen dat daarmee een verwarrend en bedreigend uitkeringsregime wordt toegevoegd aan het bestaande cao-regime. Gaat het om werk dat tijdelijk, uniek en niet-concurrerend is met „normale” arbeid dan is de bedreiging beperkt (en is werken met behoud van uitkering een randverschijnsel). Wordt vergelijkbare arbeid verricht dan treedt ook binnen bedrijf of instelling uitholling van reguliere arbeid op. De kostenreductie en de eindigheid van de arbeidsinzet die werken met behoud van uitkering opleveren, maken de ondernemings- of instellingsleiding ontvankelijk voor uitbreiding van het uitkeringsregime in de eigen organisatie.

Relevantiekaders

Onderzoeksresultaten zijn (nog) niet zo volledig dat een definitief oordeel op empirische gronden kan worden geveld over werken met behoud van uitkering. Interpretaties, schattingen en onbewezen gevolgtrekkingen zijn daarmee noodzakelijkerwijs onderdeel van de discussie over de waardering van het verschijnsel. Voorts is uiteraard van belang welke toetsstenen worden aangelegd. Mijns inziens dient een oordeel over werken met behoud van uitkering in ieder geval betrokken te zijn op:

- de bijdrage aan de persoonlijke voldoening van betrokkenen;
- de bijdrage aan de werkloosheidsbestrijding;
- de economische betekenis.

Persoonlijke voldoening van betrokkenen

Wie de literatuur overziet, ontdekt dat de voornaamste positieve elementen van werken met behoud vnn uitkering worden gezocht in de sociale betekenis voor werklozen. De individuele gevolgen van werkloosheid zoals gedwongen niets doen, gevoelens van nutteloosheid en zinloosheid worden met onbeloond werken tegengegaan en sociale contacten kunnen (weer) worden opgebouwd. Bovendien geeft deelneming aan onbeloond werken werkritme en arbeidservaring, waardoor de kans op herintrede op de reguliere arbeidsmarkt kan toenemen. De betekenis van werken met behoud van uitkering in het licht van herintrede lijkt evenwel minder groot dan verondersteld. Zo vermeldt Van der Tuin

2) J. van der Tuin, Werken met behoud van uitkering sociaal en economisch riskant, SMO-berichten, maart 1985, blz. 7.

dat veel projecten in de sociaal-culturele sfeer een geringe betekenis hebben voor de arbeidsmarktpositie van de betrokkenen. Projecten leiden nogal eens een marginaal bestaan en verworden tot simpele opvangprojecten zonder de kans op een reguliere baan te vergroten 3). Voorts zien de deelnemers zelf de projecten soms niet als doorstroomkanaal, maar als eindstation; van (her)intrede in reguliere arbeidsplaatsen is dan geen sprake. Bovendien is de geringe toeloop naar de projecten opmerkelijk; de belangstelling van betrokkenen is op z'n zachtst gezegd niet massaal te noemen. Werken met behoud van uitkering sluit kennelijk niet aan bij het referentiekader en de belevingswereld van de meeste werklozen. Opvallend is in dit verband het feit dat uit onderzoek blijkt dat in de voorkeursrangorde van kansarme groepen de deelname aan werklozenprojecten zeer laag scoort 4).

Bijdrage aan de werkloosheidsbestrijding

Cruciaal is hier de vraag in welke mate bij werken met behoud van uitkering (en met behulp van uitkering) is voldaan aan de eis dat de werkzaamheden of arbeidsplaatsen additioneel moeten zijn. Wil sprake zijn van een bijdrage aan de werkloosheidsbestrijding dan mag geen verdringing noch in directe, noch in indirecte zin optreden van reguliere arbeid.

Directe verdringing treedt op als een arbeidsplaats die voordien door een reguliere werknemer werd vervuld wordt bezet door iemand met behoud van uitkering. Indirecte verdringing in de marktsector is het resultaat van concurrentievervalsing, wanneer een bedrijf door inschakeling van onbeloonde arbeidskrachten tegen lagere kosten werkt, waardoor elders werkgelegenheid wordt uitgehold. Howel moeilijk aanwijsbaar, kan de inzet van werknemers met behoud van uitkering hier, tot ontslagen elders leiden. Gaan de laatsten ook met uitkering aan de slag dan voltrekt zich het uithollingsproces. Indirecte verdringing in de collectieve sector is resultaat van budgetvertekening. Verdringing kan hier de gedaante aannemen van andere prioriteitsstelling, of omdat activiteiten die met behoud van uitkering worden verricht de voorkeur krijgen dan wel omdat bij het doorvoeren van bezuinigingen bewust rekening wordt gehouden met de mogelijkheden om daar werklozen in te schakelen. Verdringing van arbeidsplaatsen in de marktsector treedt ten slotte op als in de collectieve sector werkzaamheden met behoud van uitkering worden uitgevoerd die voorheen aan bedrijven toevoelen (plantsoenonderhoud bij voorbeeld).

In feite lijkt aan de eis van additionaliteit vrijwel nooit te kunnen worden voldaan. De Koning en Stolk hebben onlangs resultaten gepubliceerd van verdringing door toepassing van de werkgelegenheidsverruimende maatregel in de marktsector 5). Directe verdringing heeft zich — aldus de onderzoekers — op vrij grote schaal voorgedaan: het personeel op WVM-plaatsen levert een relatief hoge prestatie, doet vaak hetzelfde werk als de andere werknemers en veel ondernemingen geven zakelijke motieven voor deelneming op. 13% van de ondernemingen vermeldt dat zij toch wel personeel zouden hebben aangetrok-

ken. Hoewel niet rechtstreeks gemeten treedt ook indirecte verdringing op. Zelfs hoewel ondernemingen op de hoogte zijn van de regels van de WVM die geen verdringing toelaten, bevestigt 7% van de ondernemingen dat zij door middel van de maatregel hun omzet of verkoop hebben vergroot.

Deze concrete resultaten hebben betrekking op de werkgelegenheidsverruimende maatregel in de marktsector en niet op werken met behoud van uitkering. Gegeven echter het feit dat deze regelingen zich voor de werkgever gelijkmatig manifesteren als tegemoetkomingen in de arbeidskosten zal verdringing in geval van werken met behoud van uitkering niet geringer zijn. Deze conclusie vindt bovendien steun in ander onderzoek 6). Naarmate meer onderzoeksresultaten ter beschikking komen, wordt de indruk sterker dat door het aanwenden van uitkeringsgelden niet of nauwelijks extra arbeidsplaatsen worden geschapen; werken met behoud van uitkering beïnvloedt vrijwel altijd de arbeidsmarkt. De betekenis in het kader van de werkloosheidsbestrijding is daarmee beperkt. Overigens wordt van verschillende kanten gewezen op de (nieuwe) tweedeling die de arbeidsmarkt bedreigt door het inschakelen van werknemers met behoud van uitkering 7). Verrichten de (eersterangs-)werknemers met loon hetzelfde werk als de (tweederangs-)werknemers met een uitkering dan loopt de spanning tussen beide groepen op; worden daarentegen verschillende werkzaamheden verricht dan worden de tweederangs-werknemers nadrukkelijk gestigmatiseerd.

Economische betekenis

Hoewel minder uitgesproken dan de voorgaande punten wordt wel verwezen naar de positieve economische effecten van werken met behoud van uitkering. Door onbeloonde arbeid kunnen activiteiten worden verricht die nog onvervulde (en anders onvervuld blijvende) behoeften bevredigen. Voorts kan er uitstraling op de economie optreden wanneer werken met behoud van uitkering de aankoop van goederen en diensten van „buiten” behoeft.

Empirisch onderzoek dat een rechtstreeks antwoord geeft op deze (vermeende) effecten ontbreekt. Ik meen dat voor een goed begrip in ieder geval projecten in de marktsector moeten worden onderscheiden van die in de collectieve sector. Projecten in de marktsector kampen nogal eens met afzetproblemen en leiden, reeds verkerend in de marge van de economie, een in dit opzicht kwijnend bestaan. In de collectieve sector ligt dit beduidend anders, omdat daar de behoefte aan arbeidskrachten met de budgetbeperkingen toenemen. Met betrekking tot de uitstraling op de economie is het vliegwieleffect, indien al aanwezig, uiterst beperkt vanwege de kleinschaligheid en de geringe kapitaalintensiteit van de projecten. Als een vliegwieleffect in de economie zou worden beoogd dan zijn daarvoor betere wegen (bij voorbeeld rechtstreekse overheidsinvesteringen) te vinden.

Conclusie

Hoewel het moeilijk is in de conclusies

recht te doen aan de grote verscheidenheid die onder werken met behoud van uitkering schuilgaat is in algemene zin, uitgaande van de drie toetsstenen, de relevantie van werken met behoud van uitkering gering. Er zijn sterke twijfels over de persoonlijke voldoening voor betrokkenen (gemeenten hebben soms moeite deelnemers te vinden), over de voorwaarde van additionaliteit en over de economische betekenis. Werken met behoud van uitkering biedt geen structurele bijdrage aan de oplossing van de arbeidsmarktproblematiek. „Echte” bijdragen moeten komen van beleid (vraagstimulering, herverdeling, scholing enz.) gericht op de reguliere arbeidsmarkt. De voornaamste betekenis van werken met behoud van uitkering ligt in de „reservaat”-functie voor deelnemers met preferenties (afwijzen van zakelijkheid, formele gezags- en inkomensverschillen) die op de reguliere arbeidsmarkt niet of nauwelijks geldend kunnen worden gemaakt. Beperking tot deze functie houdt de noodzaak levend om voldoende normale arbeidsplaatsen te scheppen en doet overigens de vraag rijzen of daarvoor een — ook procedureel ingewikkelde — wettelijke regeling als de WOAU nodig is. Indien werken met behoud van uitkering inderdaad een geïsoleerd randverschijnsel is en moet blijven, dan kan worden volstaan met de pro-deo-richtlijnen en aanscherping van verbodsbepalingen.

W. van Voorden

3) Idem, blz. 8.

4) H.P.A. Kroft, M. van der Meer, W.A. Betz, *Ervaringen met en houding t.a.v. alternatieven voor normale betaalde arbeid van werkloze jongeren in Zaanstad en Lelystad*, Werkgroep Arbeidsvraagstukken en Welzijn, Rijksuniversiteit Leiden, 1984.

5) J. de Koning, H. Stolk, *De werkgelegenheidsverruimende maatregel in de marktsector: een veelbelovend experiment?*, *ESB*, februari 1985, blz. 157 e.v.

6) *Werken met behoud van uitkering; verdringing van reguliere arbeid?*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, maart 1984; J. Rieken, R. Muffels, *Concurrentievervalsing en werkprojecten*, IVA, Tilburg, 1983.

7) M. Clerx, C. Inja, *Uitkeringen en werkloosheidsbestrijding*, *Socialisme en Democratie*, nummer 4, april 1984, blz. 133; D.L.J. Kok, M. van der Meer, *Werken met behoud van uitkering: een begaanbare weg?*, *ESB*, 11 mei 1983, blz. 415; Van der Tuin, op.cit., blz. 8.